

A detailed black and white engraving of Michel de Montaigne's face and upper torso. He is depicted with a high, ruffled collar and a dark, textured garment. The background is a solid, vibrant red. In the top left corner, there is a small orange square containing the word 'Proa' in a white, elegant script font.

Proa

MICHEL
DE MONTAIGNE
Assaigs I

Traducció de VICENT ALONSO

MICHEL DE MONTAIGNE

ASSAIGS

I

Traducció de Vicent Alonso

Proa

Proa
A Tot Vent

Primera edició: 2006
Primera edició en aquest format, revisada: novembre del 2022

Títol original: *Essais*

© de la nota introductòria i la traducció, 2006, 2022, Vicent Alonso

Drets exclusius d'aquesta edició:

Raval Edicions, SLU, Proa

Diagonal, 662-664

08034 Barcelona

www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-986-3

Dipòsit legal: B. 19.039-2022

Fotocomposició: Edilínia, SL

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra requereix l'autorització escrita de l'editor; la llei preveu sancions per als infractors.

Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment de l'obra, a través del portal www.conlicencia.com

o bé trucant als telèfons 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Tots els drets reservats.

CAPÍTOL I

PER MITJANS DIVERSOS S'ARRIBA AL MATEIX FI

La forma més habitual d'entendrir els cors d'aquells a qui hem ofès, quan tenen la venjança a mà i estem a la seua mercè, és empènyer-los, gràcies a la nostra submissió, a la commiseració i a la pietat. Tanmateix, la valentia i la constància, mitjans completament contraris, han servit de vegades per al mateix efecte.

Eduard, príncep de Gal·les,¹ que durant tant de temps regentà la nostra Guiena,² personatge les condicions i la fortuna del qual han tingut parts notables de grandesa, després d'haver estat ofès durament pels llemosins i d'haver pres la seua ciutat per la força,³ no pogué ser aturat pels crits del poble i de les dones i els infants, abandonats al mig d'una matança, que li demanaven misericòrdia i que es llançaven als seus peus, fins que oblidant-se'n observà tres gentilhomes francesos que amb una audàcia increïble feien

1. Eduard d'Anglaterra, el Príncep Negre (1330 – 1376), príncep de Gal·les. Fill d'Eduard III d'Anglaterra i de Felipa d'Hainaut, no arribà a regnar per haver premort al pare. Es féu famós per les victòries que obtingué sobre els francesos durant la guerra dels Cent Anys, especialment la de Poitiers (1356). Des del 1360 el seu pare li confià el govern d'Aquitània.

2. Regió d'Occitània que comprèn els països articulats sobre la vall de la Garona i que limita al N amb el Llemosí, al S amb la Gascunya i al SE amb el Llenguadoc.

3. El setge de Llemotges tingué lloc l'any 1370.

front tot sols a l'esforç de l'exèrcit victoriós. La consideració i el respecte a una virtut tan notable esmussà primerament l'agulla de la seua còlera; i començà amb aquests tres a compadir-se de la resta d'habitants de la ciutat.

Skandërbeg, príncep de l'Epir,⁴ seguia un soldat dels seus per matar-lo, i aquest, després d'assajar tota mena d'humiliacions i de súpliques per amansir-lo, es va decidir finalment a detenir-lo empunyant l'espasa. La seua resolució aturà a l'acte la fúria del seu senyor, el qual, perquè li havia vist prendre una determinació tan honorable, es reconcilià amb ell. Aquest exemple podria tolerar una altra interpretació per part dels qui no hagen llegit la força prodigiosa i el coratge d'aquell príncep.

L'emperador Conrad III,⁵ després d'haver assetjat Güelf, duc de Baviera, no va voler condescendir a condicions més benignes, per bé que li oferiren moltes innobles i mesquines satisfaccions, que permetre eixir només a les dames que romanien assetjades amb el duc, amb l'honor sa i estalvi, a peu, amb tot allò que amb elles pogueren portar. A elles, d'un cor magnànim, se'ls va acudir carregar sobre els seus muscles marits i fills, i el mateix duc. L'emperador experimentà tan gran plaer en veure la noblesa del seu valor que hi plorà de gust i va esmoreir tota l'agror d'enemistat mortal i capital que sentia per aquest duc, i des d'aleshores el va tractar humanament, a ell i als seus.

Qualsevol d'aquests dos mitjans em captivarà fàcilment,

4. Gran cabdill militar i polític, Gjergj Kastrioti, anomenat Skandërbeg (1403 – 1468), que el 1444 organitzà i dirigí la Lliga dels Pobles Albanesos, que resistí els turcs durant vint-i-cinc anys.

5. Conrad III de Germània (1093 – 1152), rei de Germània i dels romans (1138-52), fundador de la dinastia Hohenstaufen o de Suàbia.

perquè tinc una sorprenent inclinació cap a la misericòrdia i la mansuetud. Tanta que, al meu parer, em rendiria més naturalment a la compassió que a l'estima; tanmateix, la pietat és un sentiment dolent per als estoics: volen que assistim els afligits, però no que ens dobleguem i els compadim.

Ara bé, em sembla que aquests exemples són més adients perquè permeten veure com aquestes ànimes acorralades i posades a prova per aquests dos mitjans suporten l'un sense vacil·lació i es dobleguen sota l'altre. Es pot dir que rompre's el cor per la commiseració és l'efecte de la facilitat, la bondat excessiva i la mol·lície, d'on es dedueix que les natures més febles, com les de les dones, els infants i el comú dels homes, més en depenen; però si es menyspreen les llàgrimes i les pregàries, rendir-se a l'únic respecte de la santa imatge de la virtut és l'efecte d'una ànima forta i inflexible, que estima i considera l'energia viril i obstinada. Tanmateix, en les ànimes menys generoses, l'astorament i l'admiració poden fer nàixer un efecte semblant. N'és testimoni el poble tebà, que havent condemnat a la pena capital els seus capitans per haver continuat en el seu càrrec més enllà del temps que se'ls havia prescrit i ordenat, va absoldre Pelòpides⁶ de totes les penes, el qual es va doblegar sota el pes d'unes tals objeccions i no va emprar per protegir-se més que precís i súpliques; contràriament, Epaminondes,⁷ que va accedir a contar magníficament les coses que va fer, i a retraure-les al poble de manera altiva i

6. (420 aC – 364 aC), estadista i general tebà. De família noble i demòcrata, col·laborador d'Epaminondes, reorganitzà l'exèrcit tebà i amb la derrota dels espartans a Leuctra (371 aC) imposà a Grècia l'hegemonia tebana i volgué fer-la extensiva als territoris de la Tessàlia i Macedònia.

7. (418 aC – 362 aC), general i estadista tebà.

arrogant, ni tan sols va gosar agafar els redolins⁸ amb les mans; i l'assemblea es retirà lloant àmpliament la grandesa del valor d'aquest personatge.

Dionís el Vell,⁹ després de prendre amb endarreriments i dificultats extremes la ciutat de Regium,¹⁰ i dins d'aquesta el capità Pitó, gran home de bé que tan obstinadament l'havia defès, va voler extraure'n un tràgic exemple de venjança. Li va dir en primer lloc com, el dia abans, havia fet ofegar el seu fill i tots els seus parents. Pitó solament va respondre que ells havien gaudit d'un dia més de felicitat que ell. Després, el féu despullar, el posà a mans dels botxins i el féu arrossegar per la ciutat fuetejant-lo ben ignominiosament i cruelment, a més de ridiculitzar-lo amb paraules traïdores i ultratjants. Però ell mantingué el valor, sense deixar-se perdre, i, amb el rostre ferm, anava recordant en veu alta l'honorable i gloriosa causa de la seua mort per no haver volgut lliurar el seu país a mans d'un tirà; i l'ameaçava amb un pròxim càstig dels déus. Dionís, en llegir dins els ulls de la totalitat del seu exèrcit que, en lloc d'animar-se per les bravates d'aquell enemic vençut, ignorava el seu cap i el seu triomf, anava afeblint-se per l'astorament que sentien davant d'una tan rara virtut i ja era a punt d'armotinar-se i d'arrancar Pitó de les mans dels seus sargents, va fer que cessara el martiri i d'amagat ordenà que l'ofegaren dins la mar.

8. «Redolí» té ací el sentit de: «En el sistema d'elecció del bací o en el d'insaculació, boleta de cera engomada, dins la qual es posava un rotllet o tiqueta de paper o de pergamió on constava el nom d'un candidat i que, posada en un bací amb aigua o en un sac o bossa respectivament, era extreta a sort el dia de les eleccions» (*Enciclopèdia catalana*).

9. Dionís I de Siracusa, el Vell (432 aC – 367 aC), tirà de Siracusa (405 aC – 367 aC).

10. Actual Reggio, a la costa de Calàbria.

Certament, l'home és un assumpte extraordinàriament va, contradictori i fluctuant. És difícil fonamentar-hi el judici constant i uniforme. Heus ací Pompeu, que perdonà tota la ciutat dels mamertins,¹¹ contra la qual estava ben irritat, en consideració a la virtut i magnanimitat del ciutadà Zenó, que carregà sobre ell la culpa pública, i que no demanà cap altra gràcia que la de patir tot sol la pena corresponent. I l'hoste de Sul·la, que emprà una virtut semblant en la ciutat de Perusa, no hi va guanyar res, ni per a ell ni per als altres.

I directament contra els meus primers exemples, el més audaç dels homes i tan gentil amb els vençuts, Alexandre, quan després de moltes dificultats forçà la ciutat de Gaza, retrobà Betis, que n'era el comandant i del valor del qual, durant aquest setge, n'havia experimentat proves meravelloses. Hi era tot sol, abandonat dels seus, amb les armes esmicolades, tot cobert de sang i de ferides, combatent encara al mig de diversos macedonis, que el colpejaven per totes bandes; i li digué, orgullós d'una tan costosa victòria, ja que entre altres sofriments suportava dues ferides recents: «No moriràs com has volgut, Betis; estigues cert que et cal patir tots els turments que puguen inventar-se contra un captiu.» L'altre, amb un semblant no sols ferm, sinó arrogant i altiu, suportà aquestes amenaces sense dir ni un mot. Llavors, Alexandre, en veure el seu fer i obstinat silenci, va dir: «Ha doblegat un genoll? Se li ha escapat cap mot suplicant? Realment, venceré la teua tossudesia, i, si no en puc arrancar cap paraula, almenys n'arrancaré gemecs.» I

11. Es tracta de Messina. Els mamertins formaven el cos de mercenaris del tirà Agàtocles de Siracusa. A la mort d'aquest, els mamertins tornaren a la península Itàlica (289 aC) i s'apoderaren de Messina, però foren derrotats, successivament, per Pirros i pels romans.

tot fent de la còlera ràbia, ordenà que li foradaren els talons i així, encara viu, el féu arrossegar, bocinejar i desmembrar al cul d'una carreta. ¿Seria que l'audàcia li era tan habitual que, per no admirar-la massa, menys la respectà? ¿O que la considerava tan pròpiament seua que des d'aquesta grandesa no podia suportar veure-la en un altre sense el despit d'una passió envejosa? ¿O que la impetuositat natural de la seua còlera fou incapaç d'oposició? Veritablement, si haguera pogut contenir-la, entendríem que ho haguera fet també en la presa i destrucció de la ciutat de Tebes quan va veure passar cruelment per l'espasa tants valerosos homes perduts que no tenien cap mitjà de defensa pública. Perquè n'hi van morir més de sis mil, cap dels quals no fou vist fugint ni demanant gràcia, sinó, contràriament, per ací i per allà, pels carrers, tractant d'enfrontar-se als enemics victoriosos i provocant-los per tal que els feren morir d'una mort honorable. Ningú fou vist tan abatut per les ferides que no tractara en el darrer sospir de venjar-se encara i que amb totes les armes del desesper no consolara la seua mort amb la mort d'algun enemic. Ni trobà cap pietat el seu valor humiliat ni bastà la llargària d'un dia perquè s'assaborira la venjança. Aquesta carnisseria durà fins a la darrera gota de sang que es pogué espargir i només s'aturà amb les persones desarmades, els vells, les dones i els infants, per tal d'extraure'n trenta mil esclaus.

CAPÍTOL II

SOBRE LA TRISTESA

Sóc un dels homes més lliures d'aquesta passió i ni l'aprecie ni l'estime a pesar que el món haja agafat el costum d'honorar-la amb un favor particular. Amb ella vesteixen la saviesa, la virtut, la consciència: neci i monstruosos abillament. De forma més adequada, els italians han batejat la malignitat amb el seu nom, ja que és una qualitat sempre perjudicial, sempre boja i, com a covarda i baixa, els estoics prohibeixen un sentiment semblant als seus savis.

Però diu el conte¹ que Psammètic, rei d'Egipte, vençut i fet presoner per Cambises, rei de Pèrsia, en veure passar davant d'ell la seua filla presonera, vestida com una serventa, la qual enviaven a pouar aigua, va romandre quiet sense dir paraula, amb els ulls clavats a terra, al temps que tots els seus amics ploraven i es planyien al seu voltant; i en adonar-se després que portaven el seu fill a la mort, mantingué el mateix posat, però, quan observà que hi havia un dels seus criats entre els captius, començà a colpejar-se el cap i a mostrar un dol desmesurat.

Això es podria comparar amb el que li ocorregué darrementament a un dels nostres prínceps,² el qual, havent sentit notícies a Trento, on es trobava, de la mort del seu germà

1. Anècdota famosa, extreta d'Heròdot: *Història*, III, 14.

2. Carles de Guisa, cardenal de Lorena, que perdé els dos germans, Francesc de Guisa i l'Abat de Cluny, en un interval de quinze dies.

major en qui recolzava la fortalesa i l'honor de tota la seua casa i, poc després, de la d'un germà petit, la seua segona esperança, suportà ambdós pesars amb una constància exemplar; però, quan al cap d'uns quants dies va morir un dels seus homes, es deixà arrabassar per aquest darrer accident i, abandonant la seua resolució, es lliurà al dol i als laments, de manera que alguns pensaren que solament aquest darrer colp li havia arribat al cor. Però la veritat fou que, amerat com estava de tristesa, la més petita sobrecàrrega trencà les barreres de la paciència. El mateix, dic jo, podríem pensar de la nostra història si aquesta no afegira que, quan Cambises preguntà a Psammètic les raons per les quals, si no s'havia emocionat amb la desgràcia del seu fill i de la seua filla, suportava amb tanta impaciència la d'un amic, aquest respongué: «És perquè només aquest darrer disgust pot manifestar-se en plors; els dos primers supe- ren de bon tros qualsevol mitjà que puga expressar-los.»

Potser s'acorda amb això la troballa d'aquell vell pintor³ que, havent de representar el dol dels assistents al sacrifici d'Ifigènia segons els graus de l'interès que cadascú sentia per la mort de la bella jove innocent, quan arribà al pare de la jove, exhaurits els darrers esforços del seu art, el va pintar amb el rostre cobert, com si cap expressió no fóra capaç de representar un tal grau de dol. Heus ací la raó de la manera com els poetes imaginen la miserable mare Níobe,⁴ la qual, havent perdut primerament set fills i des-

3. Timantes d'Atenes (segle iv aC). Pintor grec. En la tradició literària romana gaudí d'una gran popularitat el seu *Sacrifici d'Ifigènia*, considerada una obra mestra per l'admirable representació de les passions i, sobretot, per la magistral plasmació del dolor humà.

4. Filla del rei lidi Tàntal i muller del tebà Amfió. Enorgullida de la seua nombrosa fillada, es creia superior a Latona, però hagué de veure com tots els

prés altres tantes filles, aclaparada per les pèrdues, finalment es transformà en roca,

*Diriguisse malis,*⁵

tot expressant així la llòbrega, muda i sorda estupefacció que ens embalbeix quan els accidents ens aclaparen i ultrapassen les nostres facultats.

Certament, la força d'un disgust, si és extrema, ha de commoure tota l'ànima i impedir-li la llibertat d'acció: així s'esdevé quan, en el mateix moment que rebem una notícia ben dolenta, ens sentim colpits i embalbits, com si ens impediren tot moviment, de manera que l'ànima, en relaxar-se després amb les llàgrimes i amb els planys, sembla desprendre's, desentumir-se i trobar-se més ampla, més còmodament.

*Et via vix tandem voci laxata dolore est.*⁶

Durant la guerra que el rei Ferran⁷ va fer contra la viuda de Joan, rei d'Hongria, al voltant de Buda, Raïsciac, capità alemany, en veure com portaven el cos d'un home de cava-

seus fills eren morts per Apol·lo i Àrtemis. Convertida en pedra pel dolor i transportada pels déus a Frígia, no parava de plorar.

5. «Rívida de pena»: Ovidi, *Les metamorfosis*, volum 2, VI, 303, versió d'Adela M. Trepai i Anna M. de Saavedra, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1930.

6. «I tot just, en fi, si el dolor deixa el pas lliure a la seva veu»: Virgili, *Eneida*, volum 4, XI, 151, versió de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1978.

7. Ferran I (1503 – 1564), emperador romanogermànic i arxiduc d'Àustria (1558 – 64). Rei de Romans (1531) i de Germània (1556). A Hongria hagué de combatre Joan Zapolya, candidat al tron d'un sector de la noblesa i del soldà Solimà II el Magnífic.

lleria a qui tothom havia vist actuar de forma excel·lent en el combat, plorava per ell amb normalitat; però, encuriosit com tothom per saber qui era, després que el desarmaren, s'adonà que es tractava del seu fill. I, entre els plors generals, només ell romangué sense emetre ni paraules, ni plors, dret, amb l'esguard immòbil, tot mirant-lo fixament fins que, quan l'esforç de la tristesa arribà a glaçar els seus esperits vitals, el va fer caure a terra, mort, en aquest estat de rigidesa.

«*Chi puo dir com'egli arde é in picciol fuoco*»,⁸ diuen els enamorats que volen expressar una passió insuportable:

*misero quod omnes
Eripit sensus mihi. Nam simul te,
Lesbia, aspexi, nihil est super mi
Quod loquar amens.
Lingua sed torpet, tenuis sub artus
Flamma dimanat, sonitu suopte
Tinniunt aures, gemina teguntur
Lumina nocte.*⁹

Així, no és en la viva i ardent calor del desig quan som capaços de desplegar planys i persuasions; llavors, l'ànima és aclaparada per profunds pensaments i el cos abatut i llanguid d'amor.

8. «No gaire foc té el qui pot dir com crema»: Petrarca, *Sonets, cançons i madrigals*, CLXX, versió d'Osvald Cardona, Alpha, Barcelona, 1955.

9. Fragment del poema LI de Catul: «I a mi això em fa, miser!, / perdre els meus sentits. Perquè quan et mire, Lèsbia, no em queda ni un fil de veu / entre els meus llavis. / S'atura la llengua i, lleu dintre els ossos, / puja una escalfor; dringuen dins l'orella / sons inatesos; i els meus ulls els tanca / doble tenebra» (versió de J.I. Ciruelo i J. Juan, Edhasa, Barcelona, 1982).

I és per això que s'engendra sovint la defallença fortuïta que sorprèn els enamorats en moments tan inesperats i el glaç que els embarga amb la força d'una passió extrema, al si mateix del gaudi. Totes les passions que es poden assaborir i digerir només són mediocres.

*Curae leves loquuntur, ingentes stupent.*¹⁰

Així mateix, ens commou la sorpresa d'un plaer inesperat:

*Ut me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstis,
Diriguit visu in medio, calor ossa reliquit,
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur.*¹¹

Coneixem el cas de la dona romana que va morir sorpresa per l'alegria de veure tornar el seu fill de la derrota de Cannes,¹² el de Sòfocles i Dionís el Tirà, que moriren d'alegria, i el de Talva, que va morir a Còrsega mentre llegia les notícies dels honors que el Senat de Roma li havia concedit. I sabem, a més a més, que, en el nostre segle, el

10. «Lleus, les penes parlen; immenses, emmudeixen»: Sèneca, *Phaedra*, 606.

11. «No bé em va veure arribar i va descobrir al meu entorn armes troianes, desesmada, aterrida pel gran prodigi, romangué ulls fits, sense ardor vital als seus ossos; es desmaia i, finalment, després d'un llarga estona, només pot murmurar»: Virgili, *Eneida*, volum 1, III, 306 i s., versió de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1972.

12. Acció militar esdevinguda vora la ciutat de Cannes (Apúlia) el 216 aC entre l'exèrcit romà, comandat pel cònsul Terenci Varró, i l'exèrcit cartaginès, comandat per Anníbal. Mitjançant l'estratègia del setge i gràcies a la cavalleria gal·la i nùmida, els cartaginesos guanyaren la batalla.

papa Lleó X,¹³ quan li anunciaren la presa de Milà, que havia desitjat ardentment, fou corprès d'un impuls tal d'alegria que s'enfebrà i va morir. I, com a prova encara més notable de la feblesa humana, els antics assenyalaren que Diodor el Dialèctic¹⁴ va morir a l'acte, colpit d'una extrema passió de vergonya per no poder rebatre, a la seua escola i en públic, un argument que se li havia plantejat.

Poques vegades sóc presa d'aquestes violentes passions. Tinc la intel·ligència dura, per naturalesa, i cada dia l'encreste i l'enfortisc amb la reflexió.

13. (1475 – 1521), nom que adoptà Giovanni de Mèdici en esdevenir papa (1513 – 21). Successor de Juli II, prosseguí el concili V del Laterà. Practicà el nepotisme. Afavorí el nou matrimoni de Lluís XII de França amb la germana d'Enric VIII d'Anglaterra i negocià un concordat (1516) amb Francesc I. Més tard, preveient la millor situació de Carles V, l'ajudà econòmicament a sostenir les guerres d'Itàlia. La seua butlla per a recollir diners per a la construcció de Sant Pere provocà la revolta de Luter, que no fou prou valorada pel papa. Gran humanista, exercí el mecenatge (Rafael, Miquel Àngel, etc).

14. Diodor Cronos (segle IV aC), filòsof grec, deixeble d'Euclides i un dels membres més destacats de l'escola de Mègara. És especialment conegut per haver desenvolupat una forma de la implicació, en la qual el concepte de possibilitat s'identifica amb el de realitat.